

Сергій Калущий,
завідувач сектору «Старий замок»
Кам'янець-Подільського державного
історичного музею-заповідника

КОНТРАБАНДНА ТОРГІВЛЯ У ПІВДЕННО-ЗАХІДНОМУ ПОДІЛЛІ НАПРИКІНЦІ XVIII – У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТ.

У статті зроблено спробу висвітлити проблему контрабандної торгівлі у південно-західному Поділлі наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст.. Автор висвітлив причини, які призвели до масштабного завезення заборонених товарів на територію Подільської губернії та їх поширення Російською імперією. Розкрив здійсненні урядом та губернською владою методи боротьби проти незаконної торгівлі та їх неефективність. Спробував з'ясувати роль Кам'янця-Подільського як одного із найбільших центрів збуту контрабанди.

Ключові слова: контрабанда, незаконна торгівля, поліція, Бузькі козаки, Поділля, Кам'янець-Подільський, Російська імперія, Австро-Угорська імперія.

Приєднання Поділля до Московських володінь, встановлення нових кордонів з Османською імперією та Австрією, економічна політика уряду призвели до збільшення ввозу контрабандної продукції на територію краю*. Проблема нелегального завезення й продажу товарів у подільських містах наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. на сьогодні є мало вивченою. У сучасній історіографії існує лише одна праця безпосередньо присвячена даній темі: замітки дослідниці Т. Ігнат'євої «Боротьба з контрабандною торгівлею в Правобережній Україні наприкінці XVIII – в 50-х рр. XIX ст.»¹. Тому очевидно є актуальність вивчення контрабандної торгівлі на теренах південно-західного Поділля та її впливу на еконо-

* Тут і далі під контрабандою розуміємо незаконне таємне перевезення або перенесення заборонених чи обкладених митом товарів і сировини (Див.: Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпін': ВТФ «Перун», 2005. – С. 568).

1 Ігнат'єва Т. В. Боротьба з контрабандною торгівлею в Правобережній Україні наприкінці XVIII – в 50-х рр. XIX ст. / Т. В. Ігнат'єва // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: зб. за підсумками звіт. наук. конф. викладачів і аспірантів. В 3-х томах. – Кам'янець-Подільський: Кам.-Поділ. держ. ун-т, інформ.-видав. відділ, 2005. – Випуск 4, т. 1. – С. 120–123.

мічний, господарський і соціальний розвиток краю, зокрема, губерньського міста Кам'янця.

Приєднання Поділля у 1793 р. до складу Російської імперії одразу зобов'язало московських урядовців вирішувати низку проблем його адміністративної, господарської та культурної інкорпорації. Перш за все, передбачалося встановлення нових державних кордонів. Імператриця Катерина II у таємній документації адресованій генералу М. Н. Кречетникову звертала його увагу на потребу налагодження в найближчому майбутньому діяльності митниць уздовж річки Дністер. Його русло розділяло нещодавно здобуті землі Російської імперії й турецькі та австрійські володіння. Згідно монаршого розпорядження, до новоутворених застав приписувалися офіцери, які й мали ними керувати. Основним їх завданням став збір ввізного мита, що надходило до російської імператорської казни². У Петербурзі наголошували також на дотриманні умов прикордонного режиму й санітарних вимог, аби із територій сусідніх держав не потрапляли заразні хвороби, які могли спричинити на Поділлі епідемії³. Налагодженню діяльності митниць мало посприяти урядове розпорядження представникам штабу генерала М. Н. Кречетникова скласти детальну карту Поділля із відповідними описами⁴. Документи свідчать, що імператриця Катерина II розглядала митний збір на нових кордонах як одне із найважливіших джерел поповнення скарбниці. Вона у своєму рескрипті* від 15 вересня 1793 р. зобов'язувала генерал-поручика Тимофія Тутолміна налагодити його сплату і висловлювала надію, що він збільшить прибутки «до значної кількості»⁵.

Однак організувати ефективний й результативний збір мита в умовах прикордонного краю було надзвичайно складно. Польські шляхтичі, які зберігали свій вплив на життя регіону, опиралися встановленню нової влади і загрожували потенційним повстанням. Тому Петербург змушений був утримувати частини регулярних військ на теренах Поділля, що межували з австрійськими володіннями та Польщею. Це поглинало фінансові, матеріальні і людські ресурси⁶. Через необхідність придушення спротиву польської шляхти, що підтримала повстання Т. Костюшка, і як протест

2 Материалы для истории Подольской губернии. – Каменец-Подольский: [Б. и.], 1885. – С. 14–15.

3 Там же. – С. 11, 49, 56.

4 Там же. – С. 11.

* Рескрипт – особистий лист імператора; монарший указ, що мав силу закону.

5 Там же. – С. 151.

6 Материалы для истории Подольской губернии... – С. 147–148, 161–162; Конвенция между Россией и Пруссией о втором разделе Польши [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ekaterina2.com/doc/8.php>; Тархов С. А. Изменение административно-территориального деления России за последние 300 лет [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://geo.1september.ru/view_article.php?ID=200101502.

проти страти французького короля Людовика XVI Катерина II спеціальним указом від 8 квітня 1793 р. заборонила здійснення будь-яких торгових операцій з революційною Францією. У такий спосіб Петербург демонстрував підтримку своїх союзників – Австрії та Пруссії, що воювали проти французьких революціонерів⁷. На територію імперії не дозволялося ввозити французькі вимірювальні прилади, інструменти, зброю, тканини, папір, металопрокат, будівельний ліс, щогли, медикаменти, одяг, взуття, велику рогату худобу, горілку, вина, зерно, фураж, фрукти, сухофрукти, цукор, сіль⁸. Оприлюднення указу із заборonoю завозити ці товари і продукти з Франції створило сприятливі умови для їх незаконного ввезення та контрабандної торгівлі.

На її ріст у південно-західному Поділлі вплинуло набуття чинності імператорського указу від 23 червня 1794 р. Він дозволяв розширити межу осілості євреїв і надавав їм право проживати на теренах Мінської, Ізяславської (Волинської), Брацлавської (Подільської), Полоцької, Могилівської, Київської, Чернігівської, Новгород-Сіверської, Катеринославської губерній і Таврійської губерній. Вони отримали дозвіл «в губерніях названих користуватися торгом і міщанськими промислами»⁹. Російський уряд ставив за мету скористатися схильністю представників єврейської нації до торгівельної й лихварської діяльності. В такий спосіб передбачалося організувати економічну експлуатацію і можливий розвиток українських теренів, приєднаних до імперії. Катерина II добре знала наскільки успішно діячі німецьких держав і Речі Посполитої зуміли використати євреїв для своєї користі¹⁰. Водночас, розчарувавшись в ідеалах просвітництва через криваві репресії французьких революціонерів, вона застосовувала для цього жорсткі адміністративні методи колоніальної політики. З 1795 р. за окремим указом євреям заборонялося проживати в селах. Місцеві органи влади отримали розпорядження приписувати тих з них, що мешкали в

7 Полное собрание законов Российской Империи (Далі – ПСЗРИ). Собрание Первое. – СПб: Тип. II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830. – Т. XXIII: 1789–6 ноября 1796 гг. – С. 414-417. У фондах Державного архіву Хмельницької області зберігається указ сенату про заборону торгівлі з революційним урядом Франції до часу відновлення монархії. Однак через погану збереженість наразі є недоступним для дослідників. Див.: Держархів Хмельницької області, ф. 60: Подільський губернський прокурор (1795–1880), оп. 1, спр. 1: Укази правлячого сенату про припинення торгівлі із революційною Францією до відновлення королівської влади і заборону завезення французьких товарів... (1795 р.), 121 арк.

8 ПСЗРИ. Собрание Первое. – СПб: Тип. II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830. – Т. XLV: Книга тарифов. – С. 2–281.

9 Материалы для истории Подольской губернии... – С. 188.

10 Энгель В. В. Курс лекций по истории евреев в России (Евреи в период формирования абсолютизма в России) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://jhistory.nfuran.com/russ/russ001-3.htm>.

сільській місцевості, до міст і докласти усіх зусиль для їх виселення з сіл. Того ж року на євреїв наклали сплату вдвічі більшого податку, ніж на купців та ремісників християнського віросповідання¹¹. Як наслідок вище описані кроки російського уряду очікуваних результатів не дали. Євреї налагодили контрабандну торгівлю. Даючи хабарі чиновникам, не сплачували усіх податків і в такий спосіб підживляли економічний розвиток Поділля¹².

Імператорський двір прислав розпорядження, що змушували подільських митників виконувати свої обов'язки з більшою пильністю, аби не допустити контрабанди французької продукції. Вище згаданий указ Катерини II вимагав від них також уважно вивчати торговельну документацію, щоб товари з Франції не завозилися через інші дружні Росії держави. Виявлену контрабанду передбачалося знищувати¹³. Окремий її указ від вересня 1794 р. забороняв вивозити з території Подільської губернії коней¹⁴. Найбільш імовірно, це розпорядження було пов'язане з придрушенням російськими військами збройного виступу польських шляхтичів під проводом Т. Костюшка. Коні, вивезені за кордон з території імперії, зокрема Поділля, могли використовуватися повстанцями як кавалерійські або в якості тяглової сили.

Розвитку контрабандного промислу посприяло встановлення міцних торговельних зв'язків Поділля з іншими регіонами та сусідніми державами. На початку 1800 х рр. значно більшої ваги набув їх південний напрям. Це стало можливим завдяки налагодженню поставок товарів Дністром та створенням нових торговельних шляхів на південь, до чорноморських портів. Митний збір із завезених на територію Подільської губернії іноземних товарів здійснювали дві митниці. Одна розташовувалася поблизу міста Могилів, а друга – у селі Ісаківці, неподалік від місця впадіння Збруча в Дністер¹⁵. Нелегальному постачанню заборонених товарів сприяли й природні особливості Дністра. Подільський губернський землемір Карл Екстер, що зробив детальний їх опис, констатував наявність багатьох мілин і бродів. Вони утруднювали суднопластво руслом найбільшої річки в регіоні, яке розпочалося тут 1801 р. і здійснювалося поромами та півбарками. Останні ходили до Аккерманської затоки та Одеси¹⁶.

11 Там же.

12 Там же.

13 Материалы для истории Подольской губернии... – С. 163–164; ПСЗРИ. Собрание Первое. – Т. XLV: Книга тарифов. – С. 415.

14 Материалы для истории Подольской губернии... – С. 165–166.

15 Копилов С. А. Історія створення описів Поділля кінця XVIII – початку XIX ст. Карла Екстера та їх значимість як історичного джерела / С. А. Копилов, А. Б. Задорожнюк // Описи Подільської губернії кінця XVIII-початку XIX ст. / уклад., авт. вступ. статті С. А. Копилов, А. Б. Задорожнюк. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. – С. 13–14.

16 Там само. – С. 11–13.

Проблема контрабанди в південно-західній частині Подільської губернії, в яку були втягнуті як торгівці, так і місцеві селяни, спонукала російських урядовців створити прикордонну комісію в губернському місті Кам'янці-Подільському. 7 серпня 1795 р. Катериною II було підписано відповідний указ. Новостворену структуру очолив полковник І. Бароцці, який мав отримувати 1800 рублів на рік. Окрім нього до її складу входили два засідателі і перекладач (драгоман). Комісія мала вирішувати торговельні питання з турецькими митниками та протидіяти незаконній доставці забороненої продукції і сировини з території Османської імперії. За потреби її представники могли виїжджати з міста для вирішення поточних справ до підпорядкованих їй митниць. Відповідний «прикордонний карантин» було облаштовано у Жванці. Аналогічна прикордонна комісія мала контролювати завезення товарів з території Австрії¹⁷.

Проблема контрабандної торгівлі безпосередньо торкалася прикордонної комісії у Кам'янці, бо з турецьких володінь постійно нелегально потрапляли різноманітні товари і сировина. До середини XIX ст. містечко Хотин, що розташовувалося на самому кордоні, перетворилося на один з ключових перевалочних пунктів контрабандної продукції. Етнограф А. Афанасьєв-Чужбінський у роботі «Поездка в Южную Русь. Очерки Днестра» зазначав, що Хотин мав торговельні зв'язки з найвіддаленішими містами імперії. Предметом торгу була контрабанда. В основному – кантонський чай*, численні склади якого облаштували місцеві жителі¹⁸. «Безперечно, немає такої контрабанди, яку б ви не могли дістати в Хотині – зазначав А. Афанасьєв-Чужбінський – вона й розходить ся околицями, але чай звідси розвозиться на українські ярмарки і йде, на диво, на узбережжя Чорного моря, куди його зручніше доставляти водою»¹⁹. У нелегальній торгівлі чаєм між собою конкурували євреї, які привозили його з-за кордону, та росіяни-старообрядці, що відправляли цей продукт на внутрішні ринки. Як правило, своїм одноплемінникам, які займалися торгівлею в Одесі, Миколаєві, Херсоні і усій південній Україні²⁰.

А. Афанасьєв-Чужбінський звернув увагу на неефективність боротьби з контрабандою кантонського чаю. Він стверджував, що випадки її виявлення прикордонниками, чи земською поліцією були як правило успішними

17 Материалы для истории Подольской губернии... – С. 205–207.

* Кантонський чай – чай, що потрапляв до Російської імперії з Європи. До європейських країн його привозили з Кантону. Цінувався не так високо, як кяхтинський чай, бо під час перевезення морем псувався.

18 Афанасьев-Чужбинский А. С. Поездка в Южную Русь / А. С. Афанасьев-Чужбинский. – СПб: Тип. Мор. мин-ва, 1863. – Ч. 2: Очерки Днестра. – С. 84.

19 Там же. – С. 84–85.

20 Там же. – С. 85.

винятками і не впливали на ситуацію його налагодженої нелегальної торгівлі. «Чи це дивина, що незаконна торгівля євреїв-контрабандистів завдяки їхній винахідливості, спритності й умінню організовувати таємні справи залишається непокараною митними органами, навіть якби останні працювали бездоганно», – стверджував етнограф²¹. Кантонський чай доставляли із-за річок Прут і Дністер. Іноді контрабандисти, взнавши про засідку, везли товар через буковинські ліси, де його було зручно переховувати²².

У 1799 р. уряд для налагодження ефективної боротьби з перевезенням заборонених товарів зобов'язав подільських чиновників ліквідувати окремі застави й посилити охорону тих, які залишалися. У Подільській губернії на 450 верст (480 км) кордону було визначено 8 наглядців. Їм підпорядковувалися 111 осіб об'їждчиків. На Поділлі до того ж набиралися ще 60 об'їждчиків. Згідно норм 1782 р. про митну сторожу на 10 верст припадало по 2 об'їждчика²³. Помітно, що для боротьби із незаконним завезенням до імперії заборонених товарів чисельність прикордонників у Подільській губернії було збільшено майже вдвічі від визначеної норми. Митники і представники прикордонної служби (об'їждчики) у разі безвідповідального виконання своїх обов'язків мали усуватися від служби, а за умов підозри їх у зумисному сприянні контрабандистам потрапляти під слідство²⁴. Згідно імператорського розпорядження вилучені митницями товари і продукція передбачалося продавати на ринках і ярмарках найближчого багатолюдного міста²⁵.

Для охорони кордону (т. зв. польова служба), що проходив Дністром, імперський уряд залучив козаків з розформованого у 1797 р. полку Бузького козацького війська*. Останній до того брав участь у придушенні

21 Там же.

22 Там же.

23 ПСЗРИ. – СПб: Тип. 2-го Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии. – Собрание первое. – Т. XXV: 1798–1799, 1830. – С. 652–655.

24 ПСЗРИ. – Т. XXVI. – С. 190–191.

25 ПСЗРИ. – Т. XXVII. – С. 526.

* Бузьке козацьке військо бере свої витоки від створеного 1769 р. козацького полку, яким командував генерал О. Прозоровський. Полк брав участь у російсько-турецькій війні 1768–1774 рр. По її завершенні козаків розселили на прикордонних землях по річці Південний Буг. 1785 р. з бузьких козаків й арнаутів-волонтерів – вихідців із Дунайських князівств і Балканського півострова – створено півтора тисячний полк, який через рік було поділено на два полки. 1787 р. вони увійшли до складу Катеринославського козацького війська, зберігаючи військову самостійність. 1787 р. до Бузького козацького війська приєднали 3176 селян з державних маєтків, а бузькі полки знову об'єднали в один. Полк брав участь у російсько-турецькій війні 1787–1791 рр. 1797 р. указом імператора Павла I Бузьке козацьке військо було ліквідовано, однак 1803 р. відновлено у чисельності 3-х полків по 500 козаків у кожному. Останні несли прикордонну службу вздовж р. Дністер. Бузькі козаки брали участь у російсько-турецькій війні 1806–1812 рр. У 1812–1814 рр. у складі партизанських загонів діяли проти військ армії Наполеона I. Успішно воювали

виступів польських шляхтичів на теренах південного Поділля. Вони несли прикордонну службу до 1800 р., коли імператорським указом не були переведені у стан державних селян. Однак 1803 р. для посилення боротьби з контрабандною торгівлею й для військового підкріплення земської поліції уряд відновив Бузьке козацьке військо чисельністю 3 полки по 500 осіб кожний. Їх офіцерам дозволялося поповнювати ряди козаків за рахунок молдаван, румунів, болгар. Але, щоб уникнути службових зловживань особового складу, суворо заборонялося приймати ві полки місцевих жителів. Бузьке козацтво отримало землю для загальновійськових потреб²⁶.

Водночас імперський уряд усвідомлював неможливість виявлення митників усієї контрабанди, тому з 1800 р. офіційно запроваджувалася практика співпраці з «донositелями і усмотрителями». Останні за донесення про ввіз чи намір продажу заборонених товарів отримували 80 відсотків від їх продажу в грошовому еквіваленті (невдовзі лише – 50), або сам товар, сплачуючи 20 відсотків від його вартості²⁷. Купці, що привозили закордонні товари, зобов'язувалися доставляти їх від митниці до найближчого губерньського міста заздалегідь встановленими великими дорогами. Для цього власник отримував від митників спеціальний дозвільний документ – «ярлик на звичайному гербовому папері»²⁸. Перевезення продукції путівцями і бічними дорогами заборонялося. У разі порушення товар конфісковувався на користь тих населених пунктів, де його було виявлено, а перевізник потрапляв під судове слідство. В такий спосіб місцеве населення заохочувалося винагородою за участь у виявленні перевезення заборонених товарів і торгівлі ними²⁹.

Однак бажання швидкого і відносно легкого заробітку штовхало селян і міщан прикордонних районів брати активну участь у контрабандному промислі. Ним займалися як мешканці Поділля, так і піддані австрійської корони. На території Галичини функціонували своєрідні «контрабандні товариства на пахх», які діяли як комерційні підприємства. Вони мали своїх агентів у Подільській губернії, Бессарабії та інших регіонах Украї-

у Франції. У липні 1817 р. підняли повстання, яке восени придушили регулярні війська. Бузьких козаків перетворили на військових поселенців, з яких набирали вояків до трьох уланських полків. Див.: Енциклопедія історії України: у 5 т. – К.: Наук. думка, 2003. – Т. 1: А–В. – С. 393.

26 Лобачевский В. Бугское казачество и военные поселения / В. Лобачевский // Киевская старина. – 1887. – Т. XIX. – Декабрь. – С. 598–602; Історія українського козацтва: Нариси: У 2 т. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія». – 2007. – Т. 2. – С. 345.

27 ПСЗРИ. – СПб: Тип. 2-го Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии. – Собрание первое. – Т. XXVI: 1800–1801, 1830. – С. 155; ПСЗРИ. – СПб: Тип. 2-го Отд-ния Собств. Е. И. В. Канцелярии. – Собрание первое. – Т. XXVII: 1802–1803, 1830. – С. 540–541.

28 ПСЗРИ. – Т. XXVI. – С. 189–190.

29 ПСЗРИ. – Т. XXVI. – С. 190–191.

ни. До їхніх послуг вдавалася навіть австрійська влада, виплачуючи спеціальне мито для постачання коней для кавалерійських підрозділів на теренах Галичини³⁰.

Документи свідчать, що перевезенням заборонених товарів активно займалися місцеві євреї. Так, у квітні 1796 р. Гершко Ісакович, Йось Омович, Шльома та Соломон Колманові, родом з Молдавії, купили в Могилеві 10 мішків і 8 корців борошна. Вони планували таємно переправити його через Дністер. Але контрабанду вистежили наглядачі Могилівської митниці Ступницький і Кульчицький. Товар вилучили, а правопорушників після сплати відповідного мита вислали за кордон³¹. У лютому 1801 р. там же було конфісковано 60 сирих шкір. Їх незаконно намагалися перевезти Воль і Абрамка Лейбовичі та Абрамка Шмулійович. 1801 р. ісаковецькі митники запідозрили євреїв з Сатанова Г. Раїма і Д. Шинкара в таємному перегоні коней для поміщиці Грибінської. Однак останнім вдалося втекти³². У лютому 1807 р. міністр внутрішніх справ граф В. Кочубей турбувався з приводу створення в Парижі організації Єврейський Синод. Він припускав, що його очільники під приводом духовного розвитку єврейського народу, використовуючи етнічний зв'язок між євреями, налагодять збір розвідувальної інформації на користь Франції та нелегальний продаж заборонених у Російській імперії товарів³³.

Є підстави стверджувати, що губернське місто Кам'янець стало одним з найбільших центрів продажу контрабандної продукції в регіоні. 1801 р. кам'янецький купець Садовський потрапив під слідство за спробу провезти через митницю заборонені товари. 2 січня 1802 р. міський поліцмейстер рапортував у Подільське губернське правління, що міщанин Б. Маєркович привіз на продаж закордонні «красні» товари, але у їх реєстрі («оголошенні») не вказав які саме та скільки. Порухення документації іноземної продукції відносило її до контрабанди і тому держава мала право продавати її на користь казни³⁴. Ринки і крамниці Кам'янця-Подільського продовжували реалізовувати незаконно завезені вироби й сировину і у 50-х роках XIX ст. Саме тоді в передмістях губернського міста діяла злочинна група осіб, яка займалася доставкою контрабандних товарів. Її створив і

30 Ігнат'єва Т. В. Вказ. праця. – С. 121.

31 Там само.

32 Там само.

33 Кам'янець-Подільський міський державний архів, ф. 228: Канцелярія Подільського губернатора, м. Кам'янець-Подільський. 1796–1917 рр., оп. 1, спр. 31: Укази правлячого сенату за 1807 р., арк. 114–115. Автор щиро дякує завідувачу сектору «Музей старожитностей» Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника Петру Болтанюку за надані матеріали з фондів Кам'янець-Подільського міського державного архіву.

34 Ігнат'єва Т. В. Вказ. праця. – С. 121.

очолив австрійський підданий, євреї із містечка Скала, Хаїм Клесмер (він же ж Плещель). Двічі на тиждень члени його угруповання їздили до Скали, збирали у великій кількості заборонені до ввезення товари і доправляли їх кам'янецьким купцям³⁵. Документи свідчать, що навіть на початку XX ст. міська поліція, остерігаючись налагодження незаконного продажу контрабандної продукції, пильно й педантично контролювала в'їзд і виїзд іноземців. У її поле зору потрапляли навіть паломники. Особливо уважними полісмени були до євреїв, підозрюючи їх у торгівлі контрабандними товарами. Систематично стежили за ярмарками³⁶.

Роль Кам'янця-Подільського як ключового в регіоні центру збуту контрабандної продукції опосередковано підтверджують результати археологічних досліджень. Зокрема, науковцями під час розкопок будинку другої половини XVIII – середини XX ст. за адресою Польський ринок, 3/1 виявлено незафіксований на жодному відомому плані споруди підвал. Вони припускають, що це міг бути тайник для переховування контрабанди. У засипці з будівельного сміття об'єму підвального приміщення містився чисельний керамічний матеріал, уламки скляного і фарфорового посуду, металеві вироби XIX – першої половини XX ст.³⁷. У ході розкопок іншого будинку старого міста (вул. Троїцька, 4а) у Кам'янці-Подільському виявлено значну кількість пляшок німецького і чеського виробництва, англійських та австрійських фаянсових тарілок, фаянсові блюдя з Саксонії та інше³⁸.

На початку 20-х рр. XIX ст. для боротьби з контрабандною торгівлею було створено військову і митну сторожу. До першої набиралися козаки. Їхнім основним завданням стало патрулювання кордону. Митна сторожа складалася із «вольноопределяючихся». До їх рядів, згідно положень Митного Уставу, передбачалося приймати військових у відставці. Однак останніх не вистачало в прикордонних краях. Тому військове відомство присилало інвалідів, які уже не могли виконувати фронтової служби.

35 Там само. – С. 122.

36 Держархів Хмельницької області, ф. 271: Кам'янець-Подільське розшукове відділення (1908–1917), оп. 1, спр. 16: Добові рапорти поліцейських та агентів розшукового відділення про події, що сталися у м. Кам'янець-Подільський (7 січня 1910 – 4 листопада 1910), арк. 84–84 зв., 196, 198, 312; ф. 271: Кам'янець-Подільське розшукове відділення (1908–1917), оп. 1, спр. 22: Рапорти і службові записки наглядачів і городових Кам'янець-Подільського розшукового відділення про події, що сталися у м. Кам'янець-Подільський (22 січня 1912 р. – 28 грудня 1912 р.), арк. 1–14, 156.

37 Болтанюк П. Попередні результати археологічного дослідження ділянки на Польському ринку, 3/1 у Кам'янці-Подільському / П. Болтанюк, Д. Кондратюк, І. Старенький // Археологічні студії «Межибіж»: науковий щорічник 3'2014. – Хмельницький: ІРД, 2014. – С. 68.

38 Старенький І. О. Побут кам'янчан другої половини XIX – початку XX ст. за даними археологічних досліджень по вулиці Троїцькій, 4а / І. О. Старенький, Я. О. Зайшлюк // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника: зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О. А., 2017. – Т. 1. – С. 266–271.

Закономірно, що й до митної вони теж не були придатні в повній мірі. Через нехватку потрібних кадрів митниками, як правило, ставали місцеві польські шляхтичі, які полишали господарювання у своїх маєтках і землях. Вони, користуючись родинними зв'язками й знайомствами з прикордонними жителями, сприяли контрабанді заборонених товарів та збували їх місцевим євреям. Останні ж продавали заборонену продукцію у своїх крамницях і ринках³⁹.

Козаки теж швидко зрозуміли фінансові переваги лояльного ставлення до контрабандної торгівлі. Тому вони замість того, щоб патрулювати прикордонні території й не допускати таємного ввезення заборонених товарів, самі йому сприяли. Козацькі роз'їзди пропускали транспорти контрабандистів через кордон і часто самі їх супроводжували під охороною вглиб держави. За потреби допомагали переховувати незаконну продукцію⁴⁰.

1822 р. колоніальна російська адміністрація з метою посилення боротьби із контрабандою запропонувала низку заходів, про які імператору Олександру I доповідав міністр фінансів Д. А. Гур'єв. Вони зводилися до таких кроків: 1) передбачалося поповнювати особовий склад митної сторожі виключно з військових нижчих чинів, переважно з кавалерії; 2) було вирішено зняти ланцюг козацьких патрулів із кордону і розташувати за 3–5 верст від нього, так, щоб козаки складали другу лінію охорони; вони мали наглядати за митною сторожею та її діями. Прикордонна смуга визначалася шириною 7 верств. Козаки втрачали зв'язок з місцевими закордонними мешканцями і не могли налагоджувати доставку контрабандної продукції⁴¹. Передбачалося також негайно відправляти у відставку усіх об'їжджиків митної сторожі, котрі відслужили свій термін. Ті, що провинилися і не виконували належним чином обов'язків мали негайно повертатися під юрисдикцію військового відомства, а винні в злочинах поставати перед військовим судом. Було вирішено переводити митників на інше місце служби через кожні півроку, аби вони не налагоджували контактів з місцевими жителями і не займалися контрабандною торгівлею. Сумлінних співробітників митниць дозволялося залишати на одному місці служби не довше року. Для особового складу митної сторожі державним коштом вздовж кордону через кожні 5 верств будувалися будинки для проживання⁴². Із створенням двох ліній охорони ускладнилося оформлення визначеної Митним Уставом документації. Тому 1824 р. за ініціатииви міністра фінансів Є. Канкріна Державна Рада дозволила спростити документообіг⁴³. Законодавчо підтверджувалася винагорода у розмірі

39 ПСЗРИ. – Т. XXXVIII. – С. 225.

40 Там же.

41 ПСЗРИ. – Т. XXXVIII. – С. 226; ПСЗРИ. – Т. XXXIX. – С. 106.

42 ПСЗРИ. – Т. XXXVIII. – С. 225.

43 ПСЗРИ. – Т. XXXIX. – С. 105–106.

20–50 відсотків від вартості виявленої контрабандної продукції особам, які повідомили про неї митні служби. Її представники заохочувалися до пильного виконання своїх обов'язків скороченням служби⁴⁴.

Однак дані кроки не дали очікуваного результату. Ситуація з ввезенням з-за кордону і продажем заборонених товарів ускладнювалася низкою факторів. По-перше, контрабандисти тісно співпрацювали із земською і городовою поліцією, в рядах якої мали своїх проплачених людей. Останні саботували розслідування справ з приводу незаконної торгівлі. По-друге, контрабандисти давали хабарі суддям за те, щоб вони якомога довше не завершували розгляду карних справ. По-третє, створення структури митної сторожі затягнулося. Лише 1827 р. за поданням міністра фінансів і погодженням імператора Миколи I було визначено, що в кожному митному окрузі сторожа складатиме бригаду, напівбригаду, або окрему роту. Вони підпорядковувалися безпосередньо начальнику митного округу, не втручалися в діяльність митників і займалися виключно охороною кордону та господарськими справами митниці. Кожна рота складалася з кінної та пішої сторожі. До того ж вздовж кордону патрулювали загони чисельністю від 6 до 10 осіб як кінних, так і піших вояків. Однак через вище названі причини масштаби незаконного продажу були такими, що загрожували існуванню фабричної промисловості і розвитку приватної торгівлі. Зменшувалися прибутки від ввізного мита⁴⁵. Нездатність уряду протидіяти незаконному ввезенню заборонених товарів спонукала його посилити репресивні методи боротьби. 17 (29) листопада 1828 р. Комітет міністрів прийняв положення, згідно якого контрабандистів, які чинили опір митній і прикордонній сторожі, або місцевій поліції мав судити військовий суд. З цього часу до них застосовувалися тілесні покарання та заслання до Сибіру⁴⁶.

Однак суворі репресивні методи не дали очікуваного результату. Потік контрабандних товарів лише посилювався. У 1836 р. міністр фінансів доповідав імператору Миколі I, що збройні напади на застави продовжуються; частішають випадки таємного провезення забороненої продукції на територію імперії. Через контрабандну торгівлю невпинно зменшувалася легальна доставка кави та інших колоніальних товарів, на які неможливо поставити клеймо. Тому з ініціативи міністра фінансів Є. Канкріна було вирішено залучити до боротьби з контрабандистами сили міської і земської поліції. Передбачалося також негайно звільняти з посад усіх поліцейських чиновників, які сприятимуть незаконній торгівлі⁴⁷. Міністр

44 ПСЗРИ. – Т. XXXIX. – С. 108–110; ПСЗРИ. – Собрание второе. – Т. II. – С. 1120.

45 ПСЗРИ. – Т. XXXIX. – С. 409; ПСЗРИ. – Собрание второе. – Т. II. – С. 645–648.

46 ПСЗРИ. – Собрание второе. – Т. III. – С. 1001.

47 ПСЗРИ. – Собрание второе. – Т. XL. – Отделение первое. – С. 120.

фінансів отримав згоду імператора на посилення покарань за контрабанду, щоб «віддавати придатних нехайно на військову службу, а непридатних виселяти до Сибіру на поселення»⁴⁸.

Отже, наприкінці XVIII – на початку XIX ст. на південно-західних кордонах Подільської губернії, як і по усьому західному кордону Російської імперії, набула поширення контрабандна торгівля. Нелегально завозилися товари іноземного виробництва та колоніальні продукти – кантонський чай, кава тощо. Активну роль в їх незаконному провезенню і реалізації відігравали місцеві євреї, старообрядці та бузькі козаки. Останні замість добросовісного патрулювання кордону по Дністру за грошову винагороду пропускали контрабанду. Спроби уряду боротися з незаконною торгівлею виявилися неефективними. Імовірно, до середини XIX ст. її масштаби лише зростали.

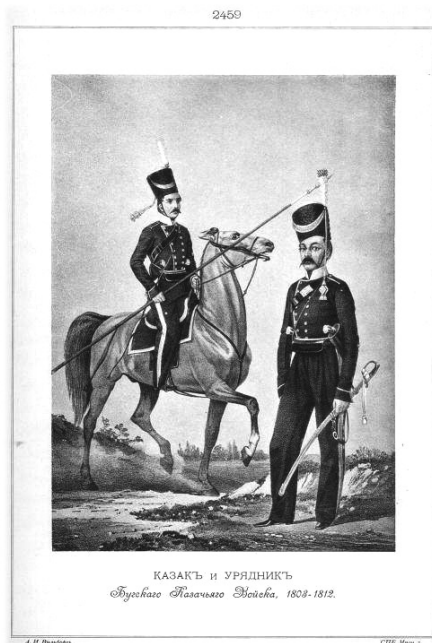
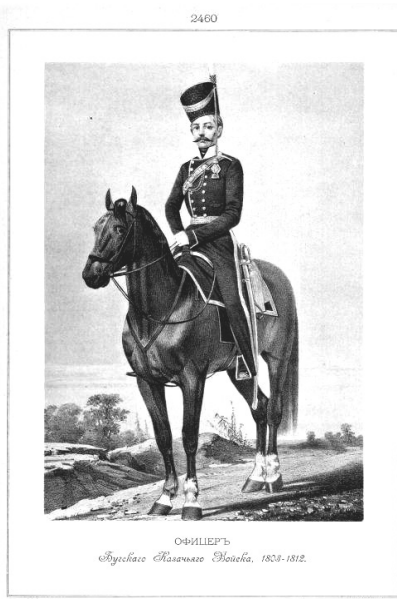
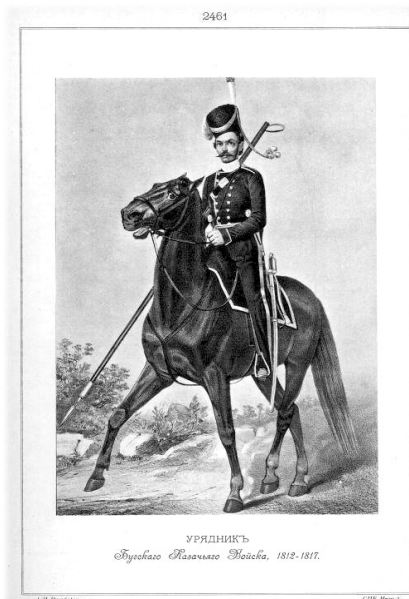

Рис. 1. Козак та урядник Бузького козацького війська (1808–1812 рр.)

48 Там же. – С. 737–739.

**Рис. 2. Офіцер Бузького
козацького війська (1803–1812 рр.)**

**Рис. 3. Урядник Бузького
козацького війська (1812–1817 рр.)**

**Рис. 4. Обер-офіцер Бузького
козацького війська**